

Hälsan tiger still

Valdeltagandet i höstens val var rekordlågt.
Det är en kris för demokratin, menade många.
Men är det inte precis tvärtom?

| av Tommy Möller

STRAX EFTER DET SVENSKA VALET i höstas talade jag med en amerikansk kollega. Han fann den upphetsade debatten om det "låga" valdeltagandet något egendomlig. Ett land där ett valdeltagande på 81,4 procent gav upphov till domedagsprofetior om demokratins eventuella hädanfärd, kunde nog skatta sig lyckligt, menade han.

Nu är ju det mesta som bekant relativt. I vår politiska kultur har vi sedan lång tid tillbaka betraktat valhandlingen som någonting långt viktigare än bara själva röstningen på ett speciellt parti. Det är en medborgerlig plikt, en social dygd, vars innebörd också är av ett legitimerande slag. En "valskolkare" – bara namnet ger en viss antydning om icke-röstandets normativa implikation – är helt enkelt en dålig medborgare. Även missnöjda och politiskt frustrerade personer bör faktiskt masa sig iväg till vallokalen. Bättre då att rösta blankt.

VILL MAN VARA CYNISK kan man säga att röstning alltså är som en form av folkräkning. Eller också just detta: valhandlingen har en symbolisk mening som sträcker sig bortom den statsrättsliga funktionen att välja en riksdag eller ett kommunfullmäktige. Att utöva sin medborgerliga rättighet är en skyldighet. Någonting högtidligt, som att gå till kyrkan. Man bör med andra ord inte gå orakad till vallokalen. När man blir avprickad i röstlängden visas att man är en aktivt troende demokrat.

I vår politiska kultur, och i konstitutionen, är röstning den väg som erbjuds medborgarna när de vill påver-

ka politiken. I politiken är vi framförallt väljare. Andra former av politiskt deltagande spelar en underordnad roll. Det är illustrativt att exempelvis folkomröstningar eller brukarinflytande, som från och till diskuterats som komplement till en alltmer förstelnad representativ demokrati, inte har kommit att prövas mer i ett läge då medborgarna förväntar sig större delaktighet. Demokrati på svenska är alltså nästan uteslutande representativ demokrati; en styrelse av och genom partierna.

"Vill man vara
cynisk kan man säga
att röstning alltså
är som en form av
folkräkning."

SIGNIFIKATIVT FÖR VÅR EXTREMT Sparticenterade styrelseform är att då de styrande, i någorlunda konsensus, försökt att vitalisera demokratin har detta skett genom en förändring av valsystemet så att det vid sidan av partivalet också skall finnas möjlighet att avge en personröst. Men förändringen är blygsam. Partiernas överhöghet får inte undergrävas.

Valdeltagandet har också varit stabilt och högt i svensk politik. Från enkammarriksdagens införande till 1985 har

ungefär (eller lite drygt) 90 procent röstat, därefter har nivån sjunkit till 86 procent för att 1998 nå den lägsta nivån (81,4 procent) sedan det extra andrakammarvalet 1958. Valdeltagandet har följaktligen sjunkit med knappt tio procentenheter sedan mitten av 1980-talet.

Hur allvarligt är då det sjunkande valdeltagandet i svensk politik? Det finns två skilda synsätt som baserar sig på helt olikartade tolkningar av samma sak. De som dominerar i debatten ser det sjunkande valdeltagandet som utomordentligt allvarligt. Detta är också den offi-

Hur är tillståndet i demokratin och politiken? Denna artikel är den andra i en rad av artiklar om hur vårt folkstyre egentligen mår. I nästa nummer kommer ett inlägg om media och demokrati.

"I stället för att engagera sig politiskt
föredrar människor att satsa på sitt arbete,
sin familj, på litterär förkovran eller svampblockning;
de besöker hellre hundutställningar eller idrottsevenemang
än går på politiska möten. Är detta verkligen ett uttryck
för demokratins kris?"

ciella politiken: den svenska staten är ytterst bekymrad över att medborgarna "vänder politiken ryggen", som det heter. Regeringen ger tilläggsdirektiv till Demokratitredningen och Rådet för utvärdering av 1998 års val, i vilka utredningarna uppmanas ägna särskild uppmärksamhet åt saken.

NÄR VI FÖRRA GÅNGEN STOD PÅ TRÖSKELN till ett nytt sekel var det annorlunda. Sverige befann sig då i en fördemokratisk fas. Kampen för allmän rösträtt gav upphov till en omfattande medborgerlig mobilisering. Men staten höll emot. Nu är det tvärtom: att statsmakterna så till den grad bekymrar sig över medborgarnas brist på engagemang är onekligen av principiellt intresse och kan bara förstås i ljuset av att demokratin och politiken i detta sekulariserade århundrade har blivit vår tids statsreligion.

Det sjunkande valdeltagandet faller in i ett mönster som sammantaget ger anledning till stor oro, menar kristeoretikerna. Partierna har förstelnat. De förlorar medlemmar, och av dem som finns kvar är det allt färre som vill vara aktiva. Partierna fungerar därför allt sämre som länkar mellan medborgarna och staten.

Till detta kommer vad som ibland kallas "flykten från det gemensamma". De värderingsförändringar som ägt rum innebär att medborgarna blir mer individualistiska och autonoma. För allt fler är det viktigt att kunna förverkliga sina individuella livsprojekt, att helt enkelt få utveckla sig själva och ta ett större ansvar för sina egna liv. Denna värderingsförändring följer ett logiskt mönster av närmast deterministiskt slag, om man får tro den amerikanske statsvetaren Ronald Inglehart. När fattigdom och materiell otrygghet inte längre hotar oss breder post-materialistiska värderingar ut sig. Inte alldeles entydigt dock. I tider av ekonomisk osäkerhet och politisk instabilitet ökar andelen medborgare med materialistiska värderingar. Likaså blir det vanligare att efterfråga ett starkt ledarskap; Inglehart talar om en "auktoritetsreflex". Men långsiktigt sker alltså en individualisering och en allt större skepsis mot alla former av auktoriteter.

Sammantaget har detta givit upphov till stor oro hos dem som vill slå vakt om den traditionella, svenska formen av kollektivistisk demokrati. I partiernas kris ser man demokratins kris. Men samtidigt är rädslan stor att pröva andra vägar än dem som redan är kända. Krampaktigt håller man sig kvar vid en modell som får allt svårare att göra sig gällande.

DET FINNS OCKSÅ ETT ANNAT SÄTT att se på utvecklingen. Att medborgarna inte ständigt besöker politiska möten eller åtar sig politiska uppdrag behöver inte nödvändigtvis innebära att de vänder det politiska systemet ryggen. Vissa menar tvärtom att passivitet är ett tecken på att medborgarna är nöjda med det politiska systemet. "Hälsan tiger still": i stället för att engagera sig politiskt föredrar människor att satsa på sitt arbete, sin familj, på litterär förkovran eller svampblockning; de besöker hellre hundutställningar eller idrottsevenemang än går på politiska möten. Är detta verkligen ett uttryck för demokratins kris?

Just avsaknaden av politiskt engagemang kan enligt detta synsätt ses som ett hälsotecken. Människor engagerar sig politiskt när de är missnöjda; missnöje kan beskrivas som "social energi", något som driver samhället framåt. I tidigare amerikansk debatt, för fyra-fem decennier sedan, betraktades ett högt valdeltagande som någonting oroväckande. Ett tecken på missnöje och överhettning.

I ett klassiskt statsvetenskapligt arbete av Gabriel Almond och Sidney Verba från 1960-talet urskiljdes tre typer av medborgare med avseende på inställningen till politik. En kategori, som dominerade i de demokratiska industriländerna, var de deltagande medborgarna. Dessa var politiskt insatta, röstade i de allmänna valen, och hade förmåga att framföra krav gentemot de styrande. Om de så önskade.

EN ANNAN KATEGORI KALLADES "de undersåttliga". Förutom i länder där det rådde röstplikt deltog i regel inte dessa undersåtar i de val som ordnades. De var dock

väl integrerade i samhället på så sätt att de respekterade lagar och visade stor benägenhet att rätta sig efter myndigheternas påbud. Undersåtarna var i kraftig dominans i de forna kommuniststaterna, uppemot 80 procent av medborgarna i dessa länder beräknades tillhöra denna grupp.

En tredje medborgarkategori utgjordes av "de utanförstående", dvs sådana personer som av olika skäl stod helt utanför det politiska systemet och i vissa fall endast var vagt medvetna om den centrala statsmaktens existens. Det handlade om analfabeter, invånare i avlägsna perifera byar på landsbygden i u-länder, men också av exempelvis gamla kvinnor i en del industriländer som inte ansåg sig vara berörda av det politiska livet. I stället för att rösta gick de helt upp i den egna familjen.

Almonds och Verbas tes var att demokratin tenderar att bli som mest stabil i länder där de tre medborgartyperna balanserar varandra. I den ideala politiska kulturen är medborgarna tillräckligt aktiva och informerade i politiken för att kunna artikulera sina åsikter till de styrande i samband med de regelbundet återkommande valen, men de är å andra sidan inte så engagerade att de aktivt motarbetar fattade beslut eller att de vägrar att godta dessa beslut. Genom att merparten av väljarna är passiva får de styrande ett visst handlingsutrymme; de får tid till eftertanke och behöver inte befinna sig under den typen av press som ger upphov till populism och opportunism.

EN LIKNANDE TES HAR LANSERATS av Albert Hirschman: precis som ett affärsdrivande företag måste ha såväl alerta som loja kunder för att fungera väl, krävs det, för att demokratin skall fungera väl, att de politiska makthavarna har en väljarmarknad som inte enbart består av välinformerade och intensivt engagerade väljare. Att en del av väljarkåren är "alert" framtvingar ett nödvändigt nytänkande, men inte i en sådan utsträckning att politikerna befinner sig under ständig press. Då försvinner möjligheten till eftertanke.

Detta sätt att resonera har givetvis mött stark kritik. I dag råder en nästan total konsensus om betydelsen av aktiva och välinformerade medborgare. Ideologiskt är bevekelsegrunderna dock av skiftande slag. Högerorienterade personer – liberaler såväl som kommunitära – bejakar individernas och de små enheternas roll i ett väl fungerande civilsamhälle; demokratin fungerar väl i den mån som individerna enskilt eller tillsammans med andra tar ansvar för den egna livssituationen och/eller den lokala gemenskapen. Vissa vänsterorienterade personer vurmar också för ett vitalt civilsamhälle. De ser i ett sådant grunden för den starka och verkligt genuina demokratin. Men oavsett om man har vänster- eller högersympatier och oavsett om man förordar ett starkare civilsam-

hälle eller är en traditionell etatist, råder enighet om att såväl kunskap som engagemang är någonting nödvändigt för att demokratin skall fungera väl. Humankapitalet måste vara starkt, därom råder enighet. Det sociala kapitalet, däremot, behöver enligt vissa liberaler inte vara starkt. I det avseendet skiljer de sig från såväl den konservativa som den socialistiska positionen.

VAD VET VI DÅ OM ANLEDNINGEN TILL PASSIVITETEN? Beror det på missnöje med påverkansmöjligheterna eller på en allmän nöjdhet? Både och, visar forskningen. Det finns oroväckande många människor som är starkt kritiska till olika beslut och som är missnöjda med sin situation – men som trots detta avstår från att försöka påverka. Bland dessa individer finns alltså vanmakt. De anser att det inte tjänar någonting till att rösta eller att ta kontakt med någon politiker. De upplever sig inte bli "sedda", lyssnade på, de anser inte att någon företrädare eller representerar dem. De är, kort och gott, klientiserade i sitt förhållningssätt till det politiska systemet. Undersåtar, skulle Almond och Verba säga. Och, i vissa fall, utanförstående.

Det finns en växande andel i den svenska befolkningen som upplever politiskt och socialt utanförskap. Det handlar om långtidsarbetslösa, allmänt resurssvaga, lågutbildade, invandrare. Denna kategori är alltså oroväckande stor – men den är inte tillräckligt stor för att på allvar hota det politiska systemets stabilitet. Åtminstone inte inom överskådlig tid.

Den överväldigande majoriteten svenskar motsvarar i stället den första idealtypen i Almonds och Verbas kategoriindelning: de röstar, men är i övrigt politiskt passiva. De knorrar och beklagar sig över politikerna, och förklarar sig i de tätt återkommande undersökningarna sakna förtroende för de styrande. Men det är inte värre än att de går och röstar på de politiker de säger sig misstro. Och de har höga förväntningar på det politiska systemet. Detta förväntas lösa stora som små problem, leverera välfärd och andra sociala nyttigheter. Man kan definitivt säga, att för de allra flesta svenska medborgare är det hälsan som tiger still.

Och så illa därän är ju inte den representativa demokratin, kan man hävda. Vid en internationell jämförelse är ett valdeltagande 81,4 procent en ganska anständig nivå. Genomsnittsnivån i Västeuropa ligger på knappt 83 procent under efterkrigstiden, men då ingår även sådana länder där det råder röstplikt (tex Belgien och Grekland) i statistiken.

I Finland var det färre än 70 procent som röstade i det senaste valet.

Tommy Möller (tommy.moller@statsvet.su.se) är docent i statsvetenskap vid Stockholms universitet.